

Світлана Неверіцька,
студентка магістратури
ННІ філології та журналістики.
Науковий керівник: **Г. К. Конторчук,**
кандидат філологічних наук, доцент.

АВТОРСЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В ПОВІСТІ-ТРИЛОГІЇ В. НЕСТАЙКА «ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ»

У статті досліджено та проаналізовано авторські трансформації фразем у повісті-трилогії В. Нестайка «Тореадори з Васюківки» на структурно-семантичному рівні; визначено особливості їх функціонування в тексті твору.

В основі внутрішньої форми української фраземи лежить образне світосприймання, що ґрунтується на метафоризованому осмисленні буття, традицій із урахуванням психоповедінкових архетипів, емоційно-почуттєвої цілісності «української душі». Із часом фразема зазнає більших чи менших семантичних змін, зрушень, трансформацій, що позначаються передусім на її метафоричній, образній першооснові, а звідси – на виявленні нових властивостей предметів і явищ, нового парадигматичного аспекту [2, с. 23].

Стирання образності фразеологізму може припинятися, коли мовці, вживаючи фразему, замінюють ті її компоненти, які вже стали незрозумілими. Через таку заміну виникає новий образ, який, хоч і не тотожний первісному, проте, внаслідок близькості з останнім чи подібності до нього, підтримує існування експресивного компонента лексичного значення фраземи. Стирання образності може припинятися й тоді, коли в склад фраземи вводиться новий компонент, що своїм прямим значенням зумовлює виникнення вторинного образу як бази експресивного компонента лексичного значення фраземи.

Подібні трансформації часто використовують автори художніх та публіцистичних творів. Можливість, характер і частота індивідуально-авторських видозмін залежать від їх структурно-семантичних і стилістичних параметрів (наявності детермінантів, ступеня десемантизації слів-компонентів, структурно-сміслової організації фразеологічних одиниць, їх стилістичної характеристики), від їх жанрової належності та ідейно-художніх авторських настанов,

від індивідуальної схильності того чи іншого автора до їх видозмін [6, с. 145].

Питання трансформацій фразеологічних одиниць цікавить багатьох мовознавців. Так, В. І. Кононенко, Н. М. Неровня, І. С. Панаевич-Гнатюк, Л. Г. Скрипник, В. А. Чабаненко, А. М. Григораш та інші займалися вивченням індивідуально-авторських видозмін фразем у публіцистичних та художніх текстах.

При індивідуальних видозмінах помітною стає і смислова, і експресивна перебудова фразеологізмів. Замінюючи компоненти, автор ніби дає нове життя відомій, з дещо втраченими художніми характеристиками фразеологічній одиниці, робить її об'єктом подвійної виразності, оскільки «до пов'язаного з цієї формулою традиційного загального значення додаються нові індивідуальні значення, котрі суміщаються в єдиному поетичному образі» [7, с. 33].

Зміна форми фразеологічних одиниць, що відбувається найчастіше внаслідок перерозкладу того самого комплексу, може торкнутися лише лексичного складу (виникають так звані лексичні варіанти: *тримати – держати язик за зубами*), зачепити лише структуру (що зумовлює появу граматичних, або формальних варіантів: *дерти – задирати носа*), а найчастіше буває комбінованою, що веде до породження лексико-граматичних або змішаних варіантів: *насилу (всилу, ледве) ноги тягти (волокти)* [5, с. 122].

Актуальність обраної теми статті зумовлена відсутністю в українському мовознавстві праць, які б досліджували авторські трансформації фразеологічних одиниць у повісті-трилогії В. Нестайка «Гореадори з Васюківки».

Фразеологічне новаторство В. Нестайка великою мірою полягає у творчій трансформації існуючих у мові фразеологізмів. У повісті-трилогії «Гореадори з Васюківки» письменник часто переробляє фразеологізми відповідно до контексту свого твору, замінюючи один чи кілька компонентів фразеологічного звороту синонімічними словами (*надавати плескачів* (Нестайко, с. 18), *наробити шелесту* (Нестайко, с. 18)), вводячи до їх складу додаткові слова, що можуть впливати на семантику фразеологізму (*повна пазуха слизького холодного страху* (Нестайко, с. 280), *думки роїлися й гули в моїй бідній голові* (Нестайко, с. 373)). Зміна складників не перетворює фразеологізм на вільне словосполучення. Це авторизований варіант загальноновживаного звороту, про що свідчить тотожність значень.

У фразеологічних зворотах повісті «Тореадори з Васюківки» Всеволод Нестайко найчастіше використовує такі структурні перетворення, як заміна компонентів чи випущення, поширення лексичного складу, контамінація чи руйнування структури фразеологічної сполуки.

Лексична заміна компонентів фразеологічної одиниці застосовується для посилення виразності, для актуалізації та оновлення фразеологізму, для конкретизації та деталізації висловлювання, для індивідуалізації персонажа чи відтворення атмосфери описуваного середовища [4, с. 32].

Варіація лексем у складі фразеологізмів не є сумбурною: між взаємозамінними компонентами здебільшого існують певні семантичні зв'язки, підтримувані мовною традицією.

Найчастіше Всеволод Нестайко вдається до заміни компонентів фразеологічної одиниці контекстуальними синонімічними варіантами, зберігаючи її внутрішню форму: *дати по гені* – *дати по задньому полушарію* (Нестайко, с. 64); *дати по носі* – *дати по портрету* (Нестайко, с. 355); *холодно у животі* – *аж у п'ятах холодно* (Нестайко, с. 399). Фразеологізм «*хтось (щось) на комусь (чомусь) сидить і кимось (чимось) поганяє*», який означає велику кількість, в авторській мові роману звучить як «*вітамін на вітаміні сидить і вітаміном поганяє*» (Нестайко, с. 66).

При експлікації, тобто розгортанні, у фразеологізмі значення його, як правило, залишається тим самим, додаткові компоненти лише підсилюють експресивність сполучення. На стилістично нейтральні компоненти фразеологічних одиниць «нанизуються» їх емоційно-експресивні відповідники. У фразеологічній одиниці немає порожніх компонентів. Внаслідок поширення компонентів відбувається їхнє уточнення, підсилення експресії фразеологічної одиниці, актуалізується її внутрішня форма: *Здогад крижаною хвилиною огорнув моє серце* (Нестайко, с. 404), *хортячий блиск в очах* (Нестайко, с. 216), *забивати у серце крижані цвяхи* (Нестайко, с. 282), *непевність слизьким черв'яком заповзла у мою душу* (Нестайко, с. 369), *наче хто кухоль теплого молока вилив за пазуху* (Нестайко, с. 29), *згадка холодним шпичаком залазить у серце* (Нестайко, с. 54), *від потилиці через спину аж до п'ят біжать-біжать крижані бульбашки* (Нестайко, с. 68). У розширеному фразеологізмі додається те, що увиразнює, уточнює фразеологізм у конкретній ситуації, робить висловлювання яскравішим, точнішим.

Модифікація фраземи досягається шляхом розширення усталеної структури фразеологічної одиниці через уведення до її складу додаткових компонентів, що сприяє семантичному оновленню, цим також досягається її актуалізація, пов'язана з якою-небудь конкретною життєвою ситуацією: *серце солодко завмирало* (Нестайко, с. 425), *медом розлилися у серцях ці слова* (Нестайко, с. 294).

Змінюється структура фразем і внаслідок випущення та заміни: *серце теліпалось, як свинячий хвіст – серце, як телячий хвіст* (Нестайко, с. 352).

Частіше В. Нестайко для утворення фразеологізмів використовує заміну і поширення, пор.: *на душі коти шкребуть – тисячі кицьок дряпали моє пошматоване серце* (Нестайко, с. 367); *один, як палець – сам-один, як мишеня під ситом* (Нестайко, с. 122); *всередині все клекотіло – у душі булькала й клекотіла радість помсти* (Нестайко, с. 345), *всередині все клекотіло, як борщ у горщику* (Нестайко, с. 337) і т.п.

До експлікації належить контамінація фразеологічної одиниці. Контамінацію розглядають «то як дію, що змінює один елемент на другий, з яким перший пов'язаний або постійно, або випадково таким способом, що між ними відбувається схрещування; то як взаємодію мовних одиниць, що стикаються або в асоціативному, або в синтагматичному ряді, котра приводить до їх семантичної чи формальної зміни або до утворення нової (третьої) мовної одиниці; то як явище, коли споріднені форми вираження думки виникають у свідомості, так що жодна з них не реалізується в чистому вигляді» [3, с. 191]. О. М. Бабкін подає її як явище і як прийом, як закономірний факт мовного розвитку, що може привести і до «утворення нової фразеологічної одиниці» [1, с. 29].

У «класичному» варіанті контамінації відбувається не просто поєднання фразеологізмів, а взаємопроникнення слівформ, своєрідне накладання і злиття значень різних фразеологічних одиниць внаслідок мимовільних чи свідомих зближень, смислова компресія, лаконізація – як результат опущення окремих компонентів. Наприклад, словники не фіксують утворення *за деревами свого носа не бачити*, але складові фразеологічні елементи *за деревами не бачити лісу* і *не бачити далі свого носа* є загальновідомими.

Крім експресивного стискування, контамінація виступає засобом естетизації, евфемізації зображуваного, гумористичної мовної характеристики.

Прикладом контамінації у творі є фразеологізми: *гордість сповнила мене по вінця і навіть перехлюпнулася через край* (Нестайко, с. 360) – гордість сповнила мене + сповнити по вінця + через край; *тепла хвиля радості покотилася по всьому моєму тілу і хлюпнула-залоскотала під горлом* (Нестайко, с. 409) – хвиля радості покотилася по тілу + хвиля радості залоскотала під горлом (контамінація і поширення); *в животі раптом щось засміялося, пролоскотіло в горлі і вирвалося з рота коротким гижиком* (Нестайко, с. 134) – в животі щось засміялося + лоскотіти в горлі + вириватися з рота гижиком; *в голові було порожньо, як у старця в кишені* (Нестайко, с. 477) – порожньо в голові + як у старця в кишені; *скосив каламутне, але всевидяче око* (Нестайко, с. 352) – скосити око + всевидяче око.

Поряд із поширенням компонентів фразеологічної одиниці чи всього її складу, об'єднанням кількох фразеологізмів широко відоме скорочення, тобто зменшення числа компонентів (еліпсис): *заварити кашу* (Нестайко, с. 177) – заварив кашу, то й розхльобуй, *моя хата скраю* (Нестайко, с. 351) – нічого не знаю, *всунути носа* (Нестайко, с. 144) – не сунь носа до чужого проса.

Уживання фразеологічного еліпсиса здебільшого зумовлюється обсягом фразеологізму, доцільністю використати зрозумілу, але коротшу його форму. Така еліптична форма характеризується економністю мовного вираження при здійсненні комунікативної функції, тобто забезпеченні взаєморозуміння між тим, хто говорить, і тим, хто слухає.

Є два види фразеологічного еліпсиса: еліпсис-скорочення та еліпсис-стиснення. У творі письменник використовує еліпсис-скорочення, при якому опускається одне чи кілька крайніх компонентів фразеологізмів: *всунути носа* (Нестайко, с. 144), *заварити кашу* (Нестайко, с. 177).

В. Нестайко не вживає в творі еліпсису-стиснення, при якому у фразеологізмі опускається один чи кілька компонентів центральної частини висловлювання, завдяки чому фразеологізм стає компактнішим та більш стислим.

Іноді у фразеологізмі опускається слово, вживання якого буває недоцільним, небажаним, неетичним у тому чи іншому контексті.

Наприклад, автор опускає кінець багатокomпонентного фразеологізму *моя хата скраю* (Нестайко, с. 351), оскільки сказаного є досить для розуміння.

Лаконізм висловлювання робить мову чіткішою, оживляє її.

У творі «Тореадори з Васюківки» трансформовані автором фразеологізми є стилістичним засобом посилення експресії та емоційності.

Отже, досить широко у мові повісті-трилогії «Тореадори з Васюківки» Всеволод Нестайко використовує індивідуально-авторські, або оказіональні, варіанти фразеологізмів, розраховані насамперед на стилістичний ефект. Залежно від ситуації чи контексту автор по-різному вживає фразеологічні одиниці, видозмінюючи чи залишаючи без зміни структуру і значення. Різноманітні трансформації фразеологічних одиниць збагачують словниковий склад мови, є окрасою художнього твору. Найважливішою функцією трансформованих стійких сполучень слів є створення емоційної, експресивної виразності, що посилює аргументацію, переконання.

За допомогою поєднання різних стилістичних прийомів у творенні фразеологізмів Всеволод Нестайко досягає в повісті гумористичного ефекту. Широко використана варіантність, де зі зміною одного чи двох компонентів зміст фраземи не змінюється, та індивідуально-авторські перетворення, що деталізують образ. Окрім використання класичних прийомів творення (розширення за допомогою уточнення компоненту, експлікації, контамінації, еліпсису), автор поєднав випущення та заміну, заміну та поширення, контамінацію та поширення і т.п.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники. – Л.: Наука, 1970. – 262 с.
2. Кононенко В. І. Українська народна фраземіка: трансформація образу // Мовознавство. – 1993. – № 5. – С. 21-27.
3. Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 500 с.
4. Пономаренко А. Ю. «Чи закинути кругле слівце...» (про фразеологізми в художніх текстах) // Урок української. – 2003. – № 5-6. – С. 31-32.
5. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – К.: Наук. думка, 1973. – 280 с.
6. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія: [навч. посібник для філол. фак. ун-тів]. – Х.: Основа, 1990. – 167 с.
7. Шмелев Д. Н. Слово и образ. – М.: Наука, 1964. – 120 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Нестайко

Нестайко В. З. Вибрані твори: в 2-х т. – К.: Веселка, 1990.
– Т. I. – 495 с.